

Wrocław, 8 kwietnia 2019 r.

Prof. dr hab. Andrzej Czajowski

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Natalii M. Kusej

pt. *Opozycja polityczna jako element systemu politycznego Federacji Rosyjskiej
w latach 2000-2016*

Opiniowana praca mieści się na 452 stronach, z czego 398 stron zajmuje tekst wraz ze stroną tytułową i spisem treści, 49 stron – bibliografia i 4 strony - spisy tabel, wykresów, fotografii, rysunków. Bibliografia liczy około 610 pozycji, w tym prawie 200 w języku rosyjskim i ponad 400 w polskim i angielskim. Na źródła w językach polskim i angielskim składają się: dokumenty (3), książki (145), artykuły naukowe (108), raporty i analizy (47), słowniki, leksykony, encyklopedie (6), pozycje widniejące na stronach internetowych (98). Na źródła w języku rosyjskim składają się: dokumenty (18), artykuły naukowe (19), raporty i analizy (3), badania opinii publicznej i dane statystyczne (9), pozycje widniejące na stronach internetowych (150). W pracy zamieszczonych jest 11 tabel, 10 wykresów, 11 fotografii, 2 rysunki. Tyle statystyki.

Doktorantka podjęła się zbadania i opisanie zjawiska marginalnego w systemie politycznym Rosji, w rosyjskim społeczeństwie, a jednocześnie widocznego w dyskursie politycznym, masmediach. Zainteresowanie opozycją polityczną nasila się w związku z wyborami parlamentarnymi, prezydenckimi i regionalnymi oraz w związku z głośnymi wydarzeniami, szczególnie z protestami organizowanymi przez opozycję i zabójstwami opozycjonistów. W nauce zagadnieniu opozycji politycznej w Rosji udziela się stosunkowo mniej uwagi i głównie w opracowaniach dotyczących kwestii szerszych lub innych. Dlatego z uznaniem należy przyjąć opracowanie poświęcone celowo i w całości opozycji politycznej w systemie politycznym Rosji.

Temat pracy narzucił Doktorantce konieczność ukazania relacji między systemem politycznym Rosji a tym jego elementem, jakim jest opozycja polityczna, reprezentowana głównie przez opozycyjne partie polityczne, ale także przez znaczące osobistości zarówno w kraju, jak i za granicą, obecna w internecie i wyrażająca się różnych akcjach protestu. Z tego zadania mgr Natalia Kusa wywiązała się bardzo dobrze, opisując warunki, jakie opozycji politycznej narzuca zobiektywizowany system polityczny, zawarty w obowiązującym prawie. Z drugiej strony, Doktorantka ukazała aktywność opozycji wpływającą na działania elementów systemu, głównie na działania obozu władzy, nazywanego zwyczajowo Kremlem. Aby sprowadzić, a następnie utrzymać opozycję polityczną na marginesie systemu politycznego, Kreml, mimo demonstrowanego lekceważenia ugrupowań opozycyjnych, jest zmuszony do podejmowania wysiłków w celu ich marginalizowania. W opiniowanej pracy oddziaływanie „partii władzy” i aparatu państwowego na partie opozycyjne oraz oddziaływanie partii opozycyjnych na sprawujących władzę państwową w procesie walki o kształt systemu politycznego Rosji zostało przedstawione przekonująco. Był to główny cel podjętych badań, któremu Doktorantka podporządkowała strukturę pracy.

O ile do samej treści pracy i sposobu prowadzenia narracji nie mam poważniejszych uwag krytycznych i z dużym uznaniem przyjmuję rezultat skrupulatnych badań mgr Natalii Kusej, o tyle wypada mi wytknąć pewne niedoskonałości dotyczące konstrukcji Jej dzieła. Praca składa się ze *Wstępu*, *Zakończenia* oraz sześciu rozdziałów. Pierwszy, zatytułowany *Teoria opozycji*, zawiera tekst o charakterze nie tylko erudycyjnym; zarówno w nim samym, jak i na podstawie jego treści Doktorantka umiejscawia, dzieli, charakteryzuje i ocenia opozycję polityczną w Rosji. Rozdział ten oceniam wysoko także ze względu na jego dobrą strukturę i szeroką literaturę, którą Autorka bardzo dobrze wykorzystała do syntetycznego opracowania tego fragmentu dysertacji.

Rozdział drugi – *Opozycja polityczna w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej* - jest zatytułowany niefortunnie, gdyż, z retuszową innowacją, powielony został tytuł dysertacji. Budzi mój sprzeciw także tytuł podrozdziału 2.2. *Próba klasyfikacji rosyjskiego systemu politycznego*. Autorka powinna poklasyfikować system, nie zaś próbować to zrobić. Doktorantka przedstawia propozycje klasyfikacji formułowane w literaturze oraz kłopoty z jednoznacznym zaszufladkowaniem rosyjskiego systemu

politycznego. Ze swej strony nie proponuje jego zakwalifikowania. Właściwszy byłby tu tytuł: *Wokół klasyfikacji rosyjskiego systemu politycznego*, czy coś w tym stylu. Trzecia uwaga dotyczy umieszczenia podrozdziału *Ewolucja rosyjskiego systemu partyjnego* w rozdziale czwartym. To się powinno było znaleźć akurat w rozdziale drugim, który można by zatytułować *Ustrojowe (lub systemowe albo systemowo-prawne) uwarunkowania opozycji politycznej w Federacji Rosyjskiej*. Z podrozdziału tego należałoby wyjąć część poświęconą udziałowi opozycji politycznej w wyborach parlamentarnych, a zawarte w niej fragmenty na temat zmian w ustawie o partiach i w ordynacjach wyborczych scalić z częścią przeniesioną do rozdziału drugiego. Podrozdział na temat klasyfikacji systemu politycznego powinien być umieszczony na końcu rozdziału, już po analizie całego stanu normatywnego.

Rozdział trzeci – *Opozycja w wyborach prezydenckich w Federacji Rosyjskiej* – znalazł się w niewłaściwym miejscu. Aby o tym pisać, należało najpierw tę opozycję przedstawić. Znaczy to, że rozdział trzeci powinien nosić tytuł *Partie opozycyjne w Federacji Rosyjskiej* i należało tam zamieścić to, co jest w rozdziale czwartym w podrozdziałach *Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej – w opozycji od 1991 r.*, *Opozycja parlamentarna* i *Opozycja pozaparlamentarna*. Dodam od razu, że za błędne uważam umieszczenie części na temat KPFR w odrębnym podrozdziale. Takiego podziału opozycji nie uzasadnia nic z rozdziału pierwszego, jest to na bakier z logiką, o chłopskim rozumie nie wspominając. KPRF jest opozycją parlamentarną, a jeśli Autorka uznała, że jej specyfika zasługuje na specjalne wyróżnienie, to powinna to wyjaśnić, uzasadnić, mogła też napisać w rozdziale pierwszym, że opozycja polityczna w Rosji dzieli się na KPFR, parlamentarną i pozaparlamentarną.

W tym układzie rozdział czwarty powinien być zatytułowany *Opozycja polityczna w wyborach prezydenckich i parlamentarnych Federacji Rosyjskiej*. Logicznym byłby wówczas następujący po nim rozdział, który lepiej by zabrzmiał pod tytułem *Opozycja polityczna Federacji Rosyjskiej w internecie, za granicą, na ulicy*. Nie mam zastrzeżeń do tytułu i struktury rozdziału szóstego *Strategie podmiotów opozycyjnych – prognozy dla rosyjskiej opozycji*.

Poprawnie w zasadzie napisany jest *Wstęp* i *Zakończenie*. We *Wstępie*, na samym początku został lakonicznie sformułowany cel podjętego wysiłku badawczego i

jego uzasadnienie, a następnie omówiona literatura dotycząca przedmiotu badań. Następnie Autorka szczegółowo powraca do celu badań, celów pomocniczych, pisze o hipotezie i hipotezach pomocniczych, zastosowanych podejściach i metodach badawczych, przedstawia strukturę pracy. Moją krytykę wywołuje czterokrotne pisanie o tym, że celem badawczym są wzajemne relacje między opozycją a systemem politycznym. Przy tym pewna nieporadność, ale rażąca, więc o tym piszę, występuje w akapicie drugim na stronie 10 i powtarza się w *Zakończeniu* na stronie 388. Chodzi o fragment w następującym zdaniu. „Zamierzeniem podjętym w niniejszej dysertacji jest wyjaśnienie poszczególnych relacji między rosyjską opozycją a systemem politycznym, a także wzajemnych uwarunkowań funkcjonowania tych dwóch podmiotów”. Podkreśliłem tu i niżej rażące mnie fragmenty. O ile opozycję *en blok* można z trudem, przy różnych obwarowaniach nazwać podmiotem, o tyle systemu politycznego już nie. Tym bardziej, że w akapicie wcześniejszym Autorka definiuje system polityczny „jako całość podmiotów, norm, zasad i stosunków”. Poprawia się połowicznie na stronie 11, pisząc, że zasadniczym „celem rozprawy jest poddanie analizie wzajemnych relacji pomiędzy podmiotami opozycji politycznej a strukturą systemu politycznego”, ale zaraz dodaje, że chodzi o to, „aby ustalić, czy obydwie kategorie się wzajemnie warunkują i ewentualnie, jakie to niesie skutki dla obydwu podmiotów”. Kategorie czego? Jaką całość tworzą te dwie kategorie? Jak Autorka rozumie słowo „kategoria”?

Krytycznie odnoszę się do hipotez sformułowanych na stronach 13-14. Tego, co zostało tam przypuszczone nie trzeba weryfikować. System polityczny Rosji jest tak przenicowany, że zagadki postawione przez Doktorantkę nie są już zagadkami. To się wie. Należało to przyjąć jako założenia, jako elementarną charakterystykę systemu. Tu się „Ameryki nie odkrywa”. Tu się bada i wyjaśnia dynamikę systemu, sprawdza, czy założenia, które go dotyczą, są aktualne, czy też należy je modyfikować, a jeśli tak, to w jakim kierunku?

Na zakończenie podkreślam, że pracę doktorską mgr Natalii Kusej uważam za wartościowe dokonanie. Jej szczególnym wkładem do wiedzy o systemie politycznym współczesnej Rosji są dwa ostatnie rozdziały, w których omawia aktywność opozycji w internecie, za granicą i w organizowaniu protestów wobec działań aparatu państwowego, część poświęconą fenomenowi Nawalnego, perspektywy dla opozycji. Dobrze i

pożytecznie opracowane są też części dysertacji dotyczące lepiej znanych zjawisk, a więc wyborów i charakterystyk partii politycznych oraz normatywnej strony systemu politycznego Rosji. Doktorantka nadała temu swoim opracowaniem nową jakość. Jestem przekonany, że po dokonaniu odpowiednich przeróbek i aktualizacji, Jej dzieło powinno być wydane w formie książki.

Biorąc powyższe pod uwagę stwierdzam, że w myśl przepisów ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowym i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, dysertacja przedstawiona przez mgr Natalię Kusy spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów procedury nadania Jej stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce i administracji.